

ETRUSZKOLÓGIAI KÉZIKÖNYV, ÁLNÉVEN

SIMON ZSOLT

Havas László – Tegye Imre (szerk.):

Bevezetés az ókortudományba V.

ΑΓΑΘΑ XVIII.

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó,

2006. 295 old., 2500 Ft

A Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai Tan-
székének Havas László és Tegye Imre szer-
kesztésében megjelenő *Bevezetés az ókortudo-
mányba* c. sorozata mindenképp a magyar ókortudo-
mány jelentős eredménye, még akkor is, ha a szerkesz-
tők az ókortudományhoz (amint az első kötet alcíme is
megfogalmazza) kizárólag „a görög és római világ írá-
sos tárgyi emlékeit” sorolják, vagyis a – modern, de
nem a szovjet értelemben vett – ókori Keletet nem. A
legújabb, ötödik kötet – noha utolsó írása (Forisek Pé-
ter – Kerepeszki Róbert: *Az informatika felhasználása
az ókortudományban*. 238–295. old.) az ókortudomány
világhálós segédeszközéről szól – a sorozat legszebb

1 ■ Massimo Pallottino: *Az etruszkok*. Gondolat, Bp., 1990.

2 ■ Szilágyi János György: *Az etruszkok világa*. Szépművészeti
Múzeum, Bp., [1989].

3 ■ Ezért valószínűleg csak *lapsus calami*, hogy bekerült (235.
old.) Harmatta János három olyan írása is (Venetica I., II., III. *Anti-
k Tanulmányok*, 32 [1985–1986] 187–201. old.; 33 [1987–1988]
104–113. old. és 34 [1989–1990] 1–9. old.), amelyben nem lé-
tező venét feliratokat olvas el és fejt meg, vö. Aldo Luigi Prosdoci-
mi kritikájával (Iscrizioni venetiche inesistenti. *Studi Etruschi* 58
[1992] 315–316. old.) és zárszavával: „le iscrizioni non ci sono e
basta” („a feliratok nem léteznek és pont”) (vö. még Wolfgang
Meid: Venét feliratok Magyarországon? Ellenvélemény Harmatta
János állításával szemben. *Magyar Nemzet*, 1995. október 13.,
12. old.).

4 ■ A teljesség igénye nélkül: „Elbai” (7. old.); „modern tudósok
[...] olyan kifejtést használ” (31. old.); „lydra” lúdra helyett (44. old.);
„111” (44. old. 23. j.) 112 helyett; „rokonág” (45. old.); „ombri-
kom” az ombrikosz helyett (60. old.); „Lanjátékos-Csoport” (63.
old.); „Sakállas Szifinx” (64. old.); „középső” (82. old., kétszer);
„plutralis” (89. old.); „perinentivus” pertinentivus helyett (92. old.);
a faliscus „quoton” (102. old.) helyesen quton; az ólatin „tadod”
helyesen tatod (103. old.); görög betű helyett krikszkraksz a 103.
oldal utolsó sorában (kétszer, a második előtti zárójel felesleges);
Deecke könyve 1875-ben jelent meg, nem 1975-ben (105. old.);
„Hagege” (105. old.) Hagege helyett; „L” LV helyett (106. old.);
„Pallotino” (106. old., kétszer); „Sulla’ accento” (106. old.) helye-
sen Sull’accento; „stroica” (106. old.); „Giorgo” (106. old.); 25 he-
lyett „24” (114. old. 9. j.); „hogypéldául” (116. old.); „segíthet”
(129. old.); „condiserant” considerant helyett (135. old.); „icrizio-
ni” (148. old. 212. j.); „Ficorni” Ficoroni helyett (168. old.); „kiér-
jünk” kitérjünk helyett (169. old.); „néerlandais” (191. old. 390. j.);
„Pesaroi” (201. old.); „Coli” nincs kiskapitálissal szedve (97. old.
38. j., 100. old.); bennmaradt az elválasztójel az újratördelés után
az etruszkológus, pertinentivus (93. old. lábjegyzet), a Veranius,
bizonyos (171. old.) és a felfedezett szavakban (194. old.).

hagyományait folytató, hiánypótló munka: tanulmányai
ugyanis átfogó képet nyújtanak az ókori Itália egyik
meghatározó kultúrájáról, az etruszkokról. Azt ugyan-
is aligha kell bizonygatni, hogy noha a soványka ma-
gyar nyelvű etruszkológiai szakirodalomban megtalál-
ható Pallottino klasszikusa¹ és a Szépművészeti Múze-
umban 1989-ben rendezett kiállítás katalógusa,² igen-
csak elkel egy modern munka magyar nyelven is.

A tanulmányok sorát Szilágyi János György etrusz-
kológus, nemzetközi hírű szaktekintély *Etruszk kultúra*
c. átfogó dolgozata nyitja. Ezt követi Dominique Bri-
quel *Az etruszkok eredetének kérdése* c. írása, a *Kapcsolatok
Görögország és Etruria között a Villanova és az ori-
entalizáló korszakban* Giovannangelo Camporeale tol-
lából, *Az etruszk nyelvészet és a feliratok tanulmányo-
zása* Luciano Agostinianitól, majd a kötet messze leg-
hosszabb tanulmánya Charles Guittard-tól, *Az etruszk
vallás*, végül ismét Briquel egy írása, *A legvallásosabb
nép* címmel. A kötetet záró bibliográfia (*Az etruszkok-
ról szóló magyar nyelvű munkák bibliográfiája*), amely-
ben „ismereteink mai szintjén elolvasásra vagy hasz-

5 ■ Ugyanígy az eredeti kiadás nyomdahibájának átvétele, hogy
ugyanaz a tanulmány a 83. oldalon Rix 1990-ként szerepel,
1989-ként később (84. old. 25. j. és 106. old.).

6 ■ „Ugyanezen kereskedelmi áramlaton belül utalni a korintheta-
si eredetű bor szállítására szolgáló amphorákra.” (63. old.); „Du-
mezil ebben a felosztásban a kör a négyzet indoeurópai szem-
beállítását ismerte fel” (134. old.) – most tekintsünk el attól, hogy
mivel Dumézil meglehetősen sajátos elméletei lesújtó kritikát kap-
tak (lásd kül. Bernfried Schlerath: Georges Dumézil und die Re-
konstruktion der indogermanischen Kultur. *Kratylos*, 40 [1995]
1–48. old. & 41 [1996] 1–67. old., további irodalommal), nem
szokás öt érdemben idézni, kivéve [érthető okokból] a francia kutatókat
és a módszertani kérdésekre kevésbé érzékeny, nem angol nyelvű
szakirodalmat pedig csak hébe-hóba olvasó amerikai
indogermanistákat).

7 ■ „arról az egy városról” helyett olvasd „arra az egy városra”
(49. old.); „Annak ellenére, hogy számos jelentős munka szüle-
tett erről a témáról, az etruszk vallás kevésbé ismert maradt a
számunkra. Nem tudunk sem egy „etruszk vallástörténetet” be-
mutatni, sem eredetükről egy elméletet megalkotni” (114. old.);
„Cicero összeköti a *fata Siblyllinát* és a *haruspicum responsát*
kapcsol annak a jóslatnak a kapcsán, amely előrejelzi a három
Cornelius hatalmát” (117. old.); „amely egy összehajtott *liberen
linteron* nyugszik” (132. old.); „Az etruszkoknak kilenc istennek
tulajdonították a villámszórás képességét” (145. old.); Censor rö-
vidítés a későbbi Cens. helyett és a hivatkozott mű címe is csak
később derül ki (157. old. 247. j.); „tizenkét régió” a tizenhat he-
lyett (175. old.).

8 ■ Agostiniani 1993-as és 1994-es dolgozata az eredeti válto-
zat megjelenésekor sajtó alatt volt, a magyar kiadásba megjele-
nésük éve már, nagyon helyesen, bekerült (104–105. old.). De a
fennmaradó „sajtó alatt” levő dolgozata (105. old.) is megjelent
1998-ban, ezt miért nem jelölték? Hasonló, hogy a 31. old. 6. j.-
ben említett szövegkiadás időközben megjelent (1998).

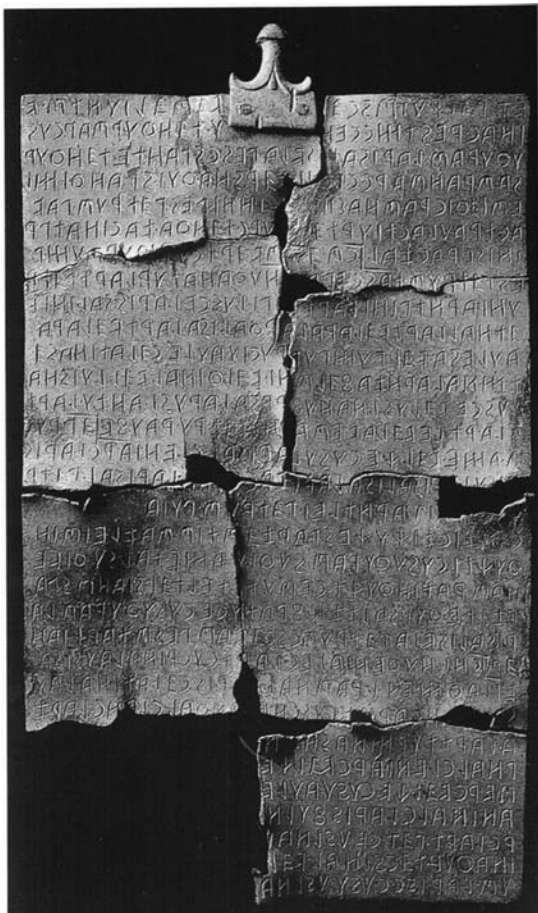
náltra érdemes” munkák szerepelnek (233. old.),³ Szilágyi János György munkája.

Mielőtt a részletesebb tárgyalásba belefognék, a kötet igénytelen kivitelezéséről kell sajnos néhány szót szólni. Rendkívül sok nyomdahiba tarkítja,⁴ amelyek közül kettő, értelemzavaró lévén, igen súlyos: az etruszk fonémarendszer táblázatos bemutatásánál (84. old.) /tk/ szerepel a /t^h/ helyett, és a két szibiláns nincs megkülönböztetve – holott a rá következő oldalak pontosan ezeket a kérdéseket taglalják (84–86. old.). Igaz, ami a két szibilánst illeti, az eredeti kiadás is elkövette ezt a nyomdahibát, de attól még ki lehetett volna javítani.⁵

A másik példa a következő szövegrészlet (az ógörög kifejezéseket átírva idézem): „Az etruszkok kérdése tehát közvetlenül összefügg ezzel a Rómáról, mint *polisz Hellénisz*-ről alkotott nézetről. Róma ezen meghatározása ugyanis egy másikkal helyezkedik szembe, amely már régóta ismert volt a görögöknél: Rómát *polisz Hellénisz*-nek tüntették fel, egy olyan minősítés alapján, amely arra az időszakra megy vissza, mikor a görögök még nehezen tettek különbséget az akkor etruszkok uralta Közép-Itáliában a latinok és az etruszkok között.” (50. old.). A mellékesen némiképp magyartalan fordítás értelmetlensége egyből megszűnik, ha a második *polisz Hellénisz* helyére az eredeti szövegben álló *polisz Türrhéniszt* („türrhén város”, a türrhén az etruszkok egyik görög elnevezése) helyezzük.

Számos helyen szerkesztési nemtörődomséggel szembesülünk: a tartalomjegyzékben három oldalszám téves (199, 201, 223 – 201, 203, 225 helyett); ugyanitt Camporeale cikke némileg eltérő címmel szerepel, mint a tanulmány elején (itt: *Kapcsolatok Görögország és Etruria között*.) *Villanovai és orientalizáló korszak*), akárcsak Briquel ugyanezen az oldalon az eredeti források megadásánál (*Az emberek legvallásosabbika*); valamiért Guittard tanulmányánál feltüntették az illusztrációk jegyzékének és az illusztrációk kezdetének is az oldalszámát, a többinél viszont nem. Az ógörög nevek átírását még egyetlen tanulmányon belül sem sikerült egységesíteni, nemhogy az egész kötetben: van például „Türrhénoi” és „Türsénoi” (10.

old.), a következő oldalon viszont „syracusaiak” (11. old.), akik amúgy „szirakúzaik” (192. és 194. old.) vagy „syracusaiak” (28. old.) formában is megjelennek. Azt sem értem, miért kellett az etruszk helyneveket és istenneveket kisbetűvel írni (12., ill. 24. old.). Agostiniani írásának bibliográfiáját pedig szabályosan megcsonkolták, ugyanis mindössze a következők, az eredeti változatban természetesen meglévő tételeket hagyták ki belőle (zárójelben az áll, hol hivatkozik rájuk Agostiniani): Briquel 1989 (83. old.), Battisti 1934 és Coli 1947 (97. old. 38. j., 100. old.); Buonamicci 1912 (101. old.); Colonna 1970 (75. old. 11. j.); Corssen 1874–1875 (99. old.); Cristofani 1969, 1974, 1977, 1978 (mind 75. old. 11. j.); Lazard 1984 (93. old.); De Simone 1990 (94. old.). Több helyütt kimaradtak szavak,⁶ máshol pedig mintha egy korábbi fordítási változat szavai, ragjai is benne maradtak volna a végleges szövegben.⁷ Külön érdekesség, hogy egy-két (de csak egy-két) ponton valaki (a szerző? a fordító? a szerkesztő[k]?) belenyúlt a szövegbe, és naprakészé tette (33. old. 11. j., 73. old.).⁸ Am ezt nem jelölték, és az sem derül ki, miért csak itt nyúltak bele – s miért nem máshol, sokkal lényegesebb helyeken (lásd lentebb). Még nagyobb gond, ha a betoldás téves: a *Tabula Cortonensis* (s nem „Cortensis”) ugyanis nem két bronztáblából áll, hanem egyből, amelynek mindkét oldalára írtak (73. old.).

Tabula Cortonensis

A külföldi szerzők eredetileg franciául írott tanulmányait Végh Judit ültette át magyarra (Guittard tanulmányának fordításában Szecskó Adrienn is a munkatársa volt), inkább kevesebb, mint több sikerrel, ugyanis a végeredmény egy nehézkes, csikorgó, olykor félreérthető szöveg lett. Alljon itt két példa betűhíven, szemléltetésül:

„azonban talán a betűk nevének felolvasásához kell kötni azt is, hogy az /s/ jelölésére választották a *sigma*t és az /s/-re a *sadét*: amennyiben, minthogy nincs ok ezt eleinte kétségbe vonni, az etruszkok által a *sigma*nak és a *sadénak* adott nevek megegyeztek az eredetiekkel vagy azokhoz közel álltak, és a *sigma* /s/ után jövő *i*-t jelölt, a *sade* pedig bármilyen más magánhangzót,

mint az *i*, azt az *i*-nek az őt megelőző sziszegő hangra gyakorolt palatalizációs hatása tette, ami jellemző az északi etruszkban (mint azt jeleztük és később még látni fogjuk), hogy a *sigma* nevének első hangja [šj]-nek, hangzott, szemben a [sa] vagy valami hasonlóval, a *sade* nevének első szótagjára” (77. old.).

„hogy az /u/ az új-etruszkban továbbra is létező zárt hang, elegendően igazolja a tény, hogy az u-val jelölt hang, éppúgy, mint az i-vel, elzárja azt a folyamatot, amely során az /i/ az újabb kor jellegzetes /el/-jévé nyílik (*itan* > *etan*, *piθe* > *peθe*, stb, részletesen lásd lentebb): így tehát az olyan formák mellett, mint *vipina*, és nem **vepina*, olyan alakjaink is vannak mint *cicu* és nem **cecu*.” (83. old.).

További példa, félrefordítással (és félvezető központozással): „ha az apa, *apa*, az anya, *ati*, vagy a *papals*-ban felfedezhető a nagypapa neve, ennek nincs jelentősége, minthogy ezen képzésmódok jellege szinte egységes” (44–45. old.) – Briquel természetesen azt mondta, hogy a szülők megnevezésére az ilyen alakok *univerzálisak*, mindenhol felbukkannak.⁹

Míg a fordítás gördülékenységének megítélése lehet izlésbeli kérdés,¹⁰ a franciás megoldások¹¹ és a nem megfelelő terminológia használata már nem: a sírmelékletből (*mobilier funéraire*) „temetkezési felszerelés” lett (36. old.); a gall településből (*agglomération*) „gall agglomeráció” (37. old.); a szabell úgynevezett kis vagy közbelső nyelvjárásokból (*les parlers dits intermédiaires*) „közvetítő” nyelvek (38. old.); a zárt magánhangzóból „záró magánhangzó” (42. old.); „elföldelők” és „medio-adriai kultúra” (53. old.) a hantolásos temetkezésből (*inhumants*) és a közép-adriai kultúrából. A *Cippus Perusinus* „kőtáblának” (73. old.) egy kicsit nagy; a *tribus* római jogi terminust nem javallt törzsnek fordítani (149. old.); „újabb etruszk” (38. old.) szerepel az újetruszk, „diakroniai változás” (83. old.) a diakrón (vagy történeti) változás helyett. A kérdésben nem járatos olvasó számára valószínűleg megfejthetetlen, mi lehet a „verbális központozás”, szemben a „szótagos központozással” (81. old., *interponction verbale*, illetve *syllabique*): ezen a szavakat, illetve a szótagokat elválasztó jeleket kell érteni, ahol a „központozás” nem szerencsés fordítás, hiszen nem olyan szerepet töltenek be ezek a jelek, mint a mai helyesírásban. Rögzült magyar nyelvű terminológia hiányában a „szóelválasztó, illetve szótagoló interpunkció” fordítást javasolnám, mert talán nem járna téves konnotációkkal.¹²

A fordító védelmében el kell mondanom, hogy néhány ponton Briquel szövege sem mentes a sutaságoktól, ilyen például az informatív „Lémnos szigetén, Kis-Azsiával egy szélességben” megfogalmazás (42. old., „*au large de l'Asie Mineure*”). Többszörösen téves a következő mondat is: „azon tengeri népek közül, akikkel az egyiptomiaknak szembe kellett szállniuk, Amenoptah (1232 körül lép trónra) és III. Ramses (1200–1168) egymást követő uralkodása idején” (42. old.). Eltekintve attól, hogy a dátumok tévesek, „Amenoptah” (az eredetiben Amenoptah) nevű fáraó nem létezett (ilyen egyiptomi név sincs), akire Briquel

gondolt, azt Merneptahnak hívták (és nem közvetlenül III. Ramszesz előtt uralkodott).

Néhány ponton azonban komoly félrefordítások is becsúsztak a magyar szövegbe: A „Lydiában élő szárdok” (42. old.) abszurd kifejezése teljes félreértés, itt ugyanis Briquel a lúdiai Szardeisz (franciául Sardes) városára gondolt. Az más kérdés, hogy ebben az esetben – Briquel a tengeri népek között is említett *šrdn* csoporttal kapcsolja össze a város nevét – a szerzőnek is csak a fantáziája szárnyalt, hiszen a város lúd neve (*šfarda*- ’szardeiszi’, vö. pl. óperzsa *Sparda* stb.) egyértelműen mutatja, hogy semmi köze nincs egymáshoz a két névnek.¹³

Guittard említi Uni istennő különleges kapcsolatát Cortona városával, amelyre bizonyítékul egy feliratot is idéz (179. old.): *mi unial certum*: ez állítólag azt jelentené, hogy „egy vagyok Cortonával”. Mivel Guittard-ról nem feltételezem, hogy nem ismeri a forrásokat, sem azt, hogy félrefordít, a fordítóknak vagyok kénytelen tulajdonítani azt, hogy az etruszk feliratot hibásan idézik és hibásan fordítják. A felirat ugyanis helyesen *mi unial² curun* (Co 4.6), jelentése pedig „én Uni (istennő) Cortonája vagyok”.¹⁴ A dolog furcsasága, hogy Guittard szövegéből is egyértelműen kiderül, milyen jelentésnek (és hangalaknak) kellene ott állania, de ez a fordító(k)nak nem tűnt fel.

S a személyes kedvencem: a 215. oldalon látható egy etruszk tükör (XIII. tábla, 1. kép; ez egyébként a cím-

9 ■ Az eredetiben: „... si le nom du père, *apa*, celui de la mère, *ati*, ou celui du grand-père, repérable dans *papals*, ne sont pas significatifs étant donné le caractère quasiment universel de telles formations (du type *ata* ou *papa*)”.

10 ■ Néhány további példa: „ez annak a jelenségnek a feltűnését (l) kelti Itáliában” (39. old.); „széleskörű elterjedésű urnamezők” (39. old.); „olyan gondolat, amelynek bizonyos érvénye van” (43. old.); „Különösen azonban, mindezekén túl, az etruszkok óslakos mivolta bemutatásának tudományos színezete, valamint ezen kijelentésnek a Dionysios műve egészében birtokolt jelentősége az, ami kockán forog, és ez az, amit pontosan fel kell mérni.” (49. old.); „Ami az etruszk szövegek értelmezését illeti, a kézikönyvekben a rendezett szöveg azóta lehetséges, hogy háromféle különböző „módszer” alkalmazható (és alkalmazták is)” (96. old.).

11 ■ „Junon” (138. old., kétszer); „Zosime” (Zósimos helyett) (157. old. 252. j.); „Rufus Albinus et Caecina” (169. old.), Rufus Albinus és Caecina helyett.

12 ■ Minthogy Guittard dolgozata eredeti közlés, francia eredeti nem áll rendelkezésemre. Ezért csak feltételezni tudom, hogy amikor a fordító(k) a pyrgii bilingvisekben szereplő Ōefarie Veliannast, Caere uralkodóját „Caere zsarnok királyának” titulálják (192. old.), akkor csak a *türannosz* francia megfelelőjét értették félre.

13 ■ A város lúd nevének problematikájáról részletesen: Roberto Gusmani: *Lydisches Wörterbuch*. Winter, Heidelberg, 1964. 201–203. old.

14 ■ A felirat nyelvtani problémáihoz lásd Dieter H. Steinbauer: *Neues Handbuch des Etruskischen*. Scripta Mercaturae, St. Katharinen, 1999. 266. old.

15 ■ Helmut Rix: *Rapporti onomastici fra il panteon etrusco e quello romano*. In: *Gli Etruschi e Roma. Atti dell'Incontro di studio in onore di Massimo Pallottino*. Roma, 11–13 dicembre 1979. Bretschneider, Róma, 1981. 111–112. old., a vonatkozó feliratokkal. Amint arra Adamik Béla felhívta a figyelmem, valószínűleg a francia szöveg névalakja maradt benn a fordításban.

16 ■ Noha ebben a kötetben e koncepcióra nincs utalás, a sorozat bevezetője (Havas László: Bevezetés. In: Havas László – Tegzey Imre [szerk.]: *Bevezetés az ókortudományba I. A görög és római világ írásos és tárgyi emlékei*. Egyetemi jegyzet. Kos-

lapkép is), alatta a felirat: „Minerve születése” (ugyanígy a hátoldalon is). Sajnálatos módon azonban a tükör szélén ott áll a név maga, mégpedig tökéletesen olvashatóan: *Menrva*. A kötetbe bekerült forma egy nem létező etruszk–latin hibrid, az etruszk formákban az első magánhangzó ugyanis következetesen *e* (a név végét illető ritkább változatoktól eltekintve *Menerva*, majd az i. e. V. század közepétől *Menrva*), amint az i. e. III. század végéig a latinban is *Menerva*, amely csak ekkor (és csak a latinban válik) a jól ismert *Minervává*.¹⁵

A terminológiai ismeretek hiánya és a félrefordítások már csak azért is furcsák, mert legjobb tudomásom szerint a fordító kollegina elvégezte a debreceni latin szakot, tehát szakmabeli. A fentiek fényében pedig erősen kétlem, hogy helytálló az az 5. oldalon olvasható állítás, miszerint a fordításokat a szerkesztők és Szilágyi János György ellenőrizték, ugyanis ebben az esetben ezek a tévedések nem maradtak volna a könyvben.

Rátérve a kötet érdemi részére, az első kérdés az, mit kellene tartalmaznia egy hiánypótló etruszkológiai kézikönyvnek.¹⁶ A válasz egyértelmű: magas színvonalú áttekintést az etruszk kultúra minden aspektusáról, beleértve a történelmet, a nyelvet, a vallást, a művészetet és a kultúra egyéb részeit (amennyiben megragadhatók). A feladat úgy oldható meg, hogy vagy egy új tanulmányban foglalják össze az ismereteket, vagy fordításban közölnek egy korábban írottat.

suth, Debrecen, 1998². 5–6. old.) és a dolgozatok összeválogatása egyértelműen ezt a szándékot mutatja.

17 ■ Az etruszk nyelvről néhány könyvismertetésen túl csak Pallottino: *i. m.* 187–233. old. (elavult) és Szilágyi János György rövidke szócikke (Etruszk. In: Fodor István [szerk.]: *A világ nyelvei*. Akadémiai, Bp., 374–375. old.) férhető hozzá magyarul. Szakirodalmi szempontból messze a leginformatívabbak (de nem teljesek) Adamik Béla vonatkozó szócikkjei, in: Zólyomi Gábor (főszerk.): *Ókori keleti nyelvek és írások*. Antiqua et orientalia. Oktatási segédanyag. Bölcsész Konzorcium, é. n. <https://christal.elte.hu/Okor-kelet/Okori.es.keleti.nyelvek.es.irasok/index.asp.html>, ss. vv. (letöltve: 2007. október 25.).

18 ■ Massimo Pallottino: *L'origine degli Etruschi*. Tumminelli, Roma, 1947.

19 ■ Mint ismeretes, Briquel legfontosabb munkái épp ezzel foglalkoznak: *Les Pélasges en Italie. Recherches sur l'histoire de la légende*. École Française de Rome, Róma, 1984; *L'origine lydienne des Etrusques. Histoire de la doctrine dans l'antiquité*. École Française de Rome, Róma, 1991; *Les Tyrrhènes, peuple des tours. Denys d'Halicarnasse et l'autochtonie des Étrusques*. École Française de Rome, Róma, 1993.

20 ■ Bár az a javaslat, hogy az etruszkok keleti eredetének elmélete egy, az i. e. VI. században, a lúd udvarban megalkotott történetre megy vissza, amely a túrhénnel szembeni lúd külpolitikán kívánt ideológiai támaszt adni (vö. 51. old.), bennem legalábbis (és R. S. P. Beekesben is, lásd *The Prehistory of the Lydians, the Origin of the Etruscans, Troy and Aeneas. Bibliotheca Orientalis*, 59 [2002] col. 219–220), komoly kételyeket ébreszt.

21 ■ Vö. Helmut Rix: Eine morphosyntaktische Übereinstimmung zwischen Etruskisch und Lemnisch: Die Datierungsformel. In: Manfred Mayrhofer (Hg.): *Studien zur Sprachwissenschaft und Kulturkunde. Gedenkschrift für Wilhelm Brandenstein (1898–1967)*. AMOE, Innsbruck, 1968. 213–222. old. E klasszikus dolgozatot Briquel írása sajnos nem említi.

22 ■ Vö. Steinbauer áttekintését, további irodalommal (*i. m.* 95–101. old.). – Itt és a továbbiakban az etruszk szibilánsokat nyomdatechnikai okokból tényleges hangértékük szerint, nem pedig a Rix-féle, bevett átírás szerint jelölöm.

A szerkesztők ötvözték e két módszert. Szilágyi János György általános, tematikus tömbökbe szerkesztett áttekintése (amellyel a történelmi és kulturális áttekintés nagy része meg lett oldva, bár személy szerint egy még részletesebb tárgyalásnak még jobban örültem volna) és Charles Guittard tanulmánya az etruszk vallásról eredeti közlés. A többi a neves francia LALIES konferenciasorozat 1990-es ülésének nemzetközi szakértintélek által írt tanulmányai (melyek 1992-ben jelentek meg). Közülük Briquel rövidke vallástörténeti írása Guittard kimerítő dolgozata után nem tesz hozzá sok újat a kérdéshez (ha lefordítása elmarad, nem lett volna nagy veszteség), Camporeale írása pedig egy izgalmas részproblémát taglal.

A fennmaradó két dolgozat az etruszkokkal kapcsolatban megkerülhetetlen eredetkérdést és a központi kérdést, az etruszkok nyelvét taglalja. E két dolgozatnak magam is több teret szentelek, két okból: 1. Ezek azok a kérdések, amelyek a magyar nyelvű szakirodalomban jószerével érintetlenek maradtak.¹⁷ 2. Ezek azok a dolgozatok, amelyek kérdéseket vetnek fel a kötet koncepciójával kapcsolatban.

D. Briquel ismerteti és hangsúlyozza a Massimo Pallottinóra visszamenő megállapítást, hogy a valódi kérdés nem az etruszkok eredete, hanem az etruszk ethnos létrejötte (amely bizonyosan helyben zajlott le),¹⁸ ugyanakkor – nagyon helyesen – leszögezi, hogy ez nem mentesít az egyes tényezők, például a nyelv eredetének vizsgálata alól (34–35. old.). Tömören ismerteti az eredet háromféle elméletét (autokthón, északról bevándorló, keletről – lüdoiktól vagy pelaszgoktól – bevándorló), majd a mellettük és ellenük szóló érveket, végezetül felvázolja, hogy az egyes eredetelméletek ókori formái mögött milyen politikai indítékok húzódtak meg.¹⁹ Briquel tanulmányával az a fő gond, hogy felhívja ugyan a figyelmet a kérdésben kulcsszerepet játszó túrhén-kérdés filológiai problémáira és az etruszk – raetus – lémnoszi nyelvrokonság kérdéseire, de láthatóan sokkal jobban érdekli az egyes hipotézisek ókori ideológiai beágyazottsága.²⁰ Másképp fogalmazva: Briquelnél (s tömör összefoglalásánál) keresve sem találni jobbat az etruszkok eredetéről szóló ókori magyarázatok historiográfiáj megközelítéséhez, azonban a kérdés nyelvészeti és történeti felét illetően igen kevésbé megbízható (erre fentebb már mutattam példát). Így nem meglepő, hogy a lémnoszi kapcsán ugyan idézi a B feliratról az *avis sialxviz* formulát (42. old., Briquel átírása), de az A feliraton álló *mav sialxveis avis* (a bevett átírás rendszer szerint)²¹ és etruszk megfelelője (*avils maxs še-alxisc*, Ta 1.169) némiképp többet árul el a két nyelv rokonságáról. A kifejezés jelentése azonban nem 'harminc év' (21. old.), hanem 'x évesen', ahol a számnév első tagja 'négy/öt', a második 'negyven/ötven/hatvan' – elmélettől függően, de semmiképp sem harminc (az ugyanis *cialx*).²²

Ez irányú felületessége vezethette Briquelt arra a nyelvészetiileg értelmezhetetlen kijelentésre is, hogy az etruszk nyelv „bizonyos értelemben egyfajta keverék”

(28. old.), amely a pre-indoeurópai mediterrán szubsztrátumon alapulna – holott e koncepcióról maga Briquel is elismeri, hogy csak tudatlanságunk takargatása (45. old.). Mindamellet ő is rámutat, hogy az etruszk szókincsben kimutatható a szomszéd italicus nyelvekből származó jövevényszavak rétege (28. és 45–46. old.),²³ és van néhány általában indoeurópai hatást mutató eleme is (még akkor is, ha épp az ő példái aligha meggyőzőek²⁴). Sajnálatos módon ebből azt a következtetést vonja le, hogy az etruszk egy peri-indoeurópai, azaz indoeurópai vonásokat is mutató nem indoeurópai nyelv (45–46. old.), ami nagyon tudományosan hangzik ugyan, de teljességgel semmitmondó, amennyiben nyelvészetiileg az ilyen jellemzés értelmezhetetlen, és záltal egy cseppet sem visz közelebb a megoldáshoz.²⁵

Briquelnek amúgy is többször akadt gondja (indoeurópai) nyelvészeti szakkérdésekkel: a messapius²⁶ nyelv szerinte illír (37. old.) – ami még az ókorra visszamenő toposz, amellyel csak az a gond, hogy bizonyíthatatlan, hiszen az illírből nem maradt fenn szövegemlék.²⁷ Egy másik ilyen kérdés, hogy szerinte a venét az italicus nyelvek latino-faliscus csoportjába tartozik (38. old.). Noha tagadhatatlanul ez a nézet is jelen volt egykor a tudományban, már jó ideje senki sem ért vele egyet, helyette az italicus nyelvekhez igen közel álló nyelveként sorolják be a venétet.²⁸ Briquel az „antik kis-ázsiai nyelveket” is nem-indoeurópaiaknak tartja (44. old.): hacsak nem a hattira és a hurrira gondol, téved, hiszen az összes többi „antik kisázsiai nyelv” indoeurópai volt, közelebből az indoeurópai nyelvek anatóliai ágába tartozott.²⁹ Meghökentő módon mint „megfelelő ismertetést” e nyelvekről, általános irodalomként egy tökéletesen elavult lexikonszócikket ad meg 1935-ből és egy vele szöges ellentétben álló epigráfiai bibliográfiát (44. old. 24. j.).³⁰ Az 56.

23 ■ Ő még nem ismerhette a kérdés két összefoglalását: Carlo de Simone: I rapporti linguistici tra gli Etruschi e gli Italici. In: Enrico Campanile (a cura di): *Rapporti linguistici e culturali tra i popoli dell'Italia antica*. Pisa, 6-7 Ottobre, 1989. Giardini, Pisa, 1991. 129–147. old.; Dieter Steinbauer: Etruskisch-ostitalische Lehnbeziehungen. In: Helmut Rix (Hg.): *Oskisch-Umbrisch. Texte und Grammatik. Arbeitstagung der Indogermanischen Gesellschaft und der Società Italiana di Glottologia vom 25. bis 28. September 1991 in Freiburg*. Reichert, Wiesbaden, 287–306. old. A latinhoz lásd kül. Helmut Rix: Il latino e l'etrusco. *Eutopia* 4/1 (1995) (*Atti del Convegno internazionale „Nomen Latinum”. Latini e romani prima di Annibale I. Il latino e le lingue italiane*) 73–88. old. A bizonyosan görögből származó jövevényszavak kézikönyvét (Carlo de Simone: *Die griechischen Entlehnungen im Etruskischen I–II*. Harrassowitz, Wiesbaden, 1968–1970) azonban megemlíthette volna, spekulációk helyett (mint 45–46. old.).

24 ■ A lépten-nyomon citált *mi 'én', mini 'engem'* kapcsán megemlítendő, hogy a világ nyelveiben igencsak gyakoriak ebben a jelentésben a hasonló alakú névmások.

25 ■ Noha Briquel maga nagyon szereti ezt a fogalmat, lásd még őtöle: *Etrusque et indo-européen*. In: Françoise Bader (éd): *Langues indo-européennes*. CNRS, Paris, 1994. 319–330. old.

26 ■ Az ithoni szakirodalomban „messapus”-ként gyökeresedett meg e nép neve (s így használja a fordító is), holott, amint a latin *messapii* és az ógörög *messapioi* megnevezésekből kitűnik, magyarul messapiusnak kellene hívni őket.

27 ■ Az egyetlen állítólagos feliratról, egy Kalaja e Dalmacés-i bronzgyűrűről már 1959-ben kiderült, hogy felirata nem illír, hanem

oldalon megjelenített térkép (*A tengeri népek vándorlásai*) vad útvonalai (hettiták a Kaukázusig, thrákok Közép-Anatóliáig, közép-anatóliai törzsek Dél-Levantéig) meg inkább a tudománytörténet kategóriájába tartoznak.

E fejezet kapcsán azonban a legkellemetlenebb a kötet koncepciójának, illetve a fordítónak és/vagy a szerkesztőknek a mulasztása: nem vették figyelembe az elmúlt másfél évtized eredményeit, eseményeit. Egyfelől ugyanis megjelent néhány igen fontos publikáció, másrészt van több figyelemre méltó eredmény, melyeket jelöltni kellett volna, ha már nem született a kötet számára egy naprakész összefoglalás. Nézzünk meg néhányat közülük! Briquel maga is sajnálkozva említette, hogy a raetus nyelv emlékei nincsenek feldolgozva, így a raetusok és etruszkok nyelvrokonságáról szólva csak az ókori szerzőkre hivatkozhatott (37. old. 15. j.). Időközben azonban megjelent a raetus feliratok kritikai kiadása,³¹ és nem kis részben ennek köszönhetően H. Rixnek nyelvészetiileg is sikerült bizonyítania a két nyelv rokonságát.³² Egyébként ezek fényében meglehetősen furcsa Szilágyi János György azon kijelentése, hogy az etruszokot még nem sikerült egyetlen ismert nyelvvel sem rokonítani (12. old.). Az más kérdés, hogy források hiányában mind a lémnoszi, mind a raetus nyelv finoman szólva is meglehetősen kevéssé ismert nyelv. Am ettől még létező nyelvek, és e nyelvek rokonságában ma már senki sem kételkedik, sőt összefoglalólag türrhén/türszén nyelvcsaládként (*Proto-Tyrsenic/Urtyrrhenisch*) szokás rájuk utalni.

Azaz a különféle eredetelméleteknek immár a raetus–etruszk–lémnoszi nyelvcsoport eredetét kellene meghatározni. A kulcskérdés ebben az esetben a lémnoszi nyelv, hiszen elméletben háromféle viszony képzelhető el köztük: mindannyian egy pre-indoeurópai mediterrán szubsztrátum maradványai (ennek, lévén

keresztény bizánci görög, vö. Ljuba Ognenova: Nouvelle interprétation de l'inscription "illyrienne" d'Albanie. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 83 [1959] 794–799. old.; az illírhez általában Heiner Eichner: Illyrisch – die unbekannte Sprache. In: *Die Ilyrer. Archäologische Funde des 1. vorchristlichen Jahrtausends aus Albanien*. Museum für Urgeschichte, Asparn an der Zaya, 2004. 92–117. old. Épp emiatt a legfrissebb és legalaposabb elemzés is meglehetősen óvatos e kérdésben, l. Joachim Matzinger: Messapisch und Albanisch. *International Journal of Diachronic Linguistics and Linguistic Reconstruction*, 2 (2005) 29–54. old.

28 ■ Legújabbban Gerhard Meiser: *Veni Vidi Vici. Die Vorgeschichte des lateinischen Perfektsystems*. Beck, München 2003. 2003. 35–36. és 84–85. old.

29 ■ Értelemszerűen eltekintve a későbbi bevándorlók szintén indoeurópai, de a nyelvcsalád más ágaiba tartozó phrüg, örmeny, ógörög és galata nyelvétől.

30 ■ E nyelvekről magyarul I. Simon Zsolt: Az indoeurópai nyelvcsalád anatóliai ága. Nyelvészeti-filológiai bevezető. In: Kálmán László (szerk.): *KB 120. A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlós András tiszteletére*. MTA Nyelvtudományi Intézet – Tinta, Bp., 2006. 213–227. old., benne az összes fontosabb irodalommal (a fentebb említett bölcsész tan-könyv érthetetlen módon ilyen fejezetet nem tartalmaz).

31 ■ Stefan Schumacher: *Die rätischen Inschriften. Geschichte und heutiger Stand der Forschung*. Archaeolingua, Bp., 1992, bőv. kiad.: 2004.

32 ■ Helmut Rix: *Rätisch und Etruskisch*. Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, Innsbruck, 1998 és Stefan

nyelvészetiileg meglehetősen abszurd, kevés híve van), a lémnoszi nyelv földrajzi pozíciója jelenti az etruszk őshazát, illetve fordítva, a lémnoszi valójában etruszk telepéseknek köszönheti létét. Briquel dolgozata óta a legalaposabban C. de Simone foglalkozott a kérdéssel, aki az utóbbi magyarázat mellett foglalt állást.³³ Csak-hogy álláspontját meglehetősen heves bírálatok érték, mind nyelvészeti (D. Steinbauer), mind filológiai (R. S. P. Beekes) oldalról.³⁴ Az érvek lényegében a következőkben összegezhetők: sem régészeti, sem írott forrásos bizonyíték nincs arra, hogy etruszkok jártak volna Lémnosz szigetén, sőt a lémnoszi *mav* számnév alakja épp ez ellen szól.³⁵ Továbbá az etruszk nyelvben számos olyan szó található, amely meglepően hasonlít azonos vagy igen hasonló jelentésű anatóliai szavakra (például: $= (i)a 'és, de^{36} \sim hettia = (y)a 'ua. ';$ $= c 'és' \sim lúd = k 'ua. ';$ *hupni* 'halotti maradvány, holttest, hamu' \sim lük *χupa-* 'sír'; $= m 'de, és^{37} \sim lúd = m, hett. = ma 'ua. ';$ *mulu* 'ajándék', *mul(u)vanice* 'adta, ajándékozta, felajánlotta' \sim hieroglif luvi *mal(u)wa-* és szidéi *malwa-* 'kb. sztlé, fogadalmi ajándék';³⁸ *spanti* 'tál, tányér' \sim hett. *ispantuuzzi-* 'libációs edény';³⁹ *tupi* 'büntetés' \sim lük *tubi-* 'lesújt, büntet'; *maχ* $< *maw$ [vö. *muvalχ*, lémnoszi *mav*], *ha* 'négy' \sim luvi *māwa-* 'négy';⁴⁰ *atr-ha* 'maga'⁴¹ \sim lük *atra-* 'ua.', hieroglif luvi (COR) *at(a)ri-* 'maga, személy, lélek'; *pera-ha* 'ház' \sim lúd *pira-*, hett. *pēr 'ua.*)⁴² Nem lehet eléggé nyomatékositani, hogy elegendő mennyiségű forrás hiányában milyen nehéz ezt a kérdést biztonsággal megítélni, de ha ezek az egyezések valóságnak bizonyulnak, akkor egyetérthetünk az azal az egyre jobban terjedő véleménnyel, hogy ezek a szavak jövevényszavak az anatóliai nyelvekből⁴³ – s ez végérvényesen eldöntené a vándorlás irányának a kérdését. Ami pedig a kérdés filológiai részét illeti, a görög források alapján jól körülhatárolható a törőhének észak-égekumi jelenléte.⁴⁴

Azaz ezen elemzések megengedik azt a következtetést, hogy jelen pillanatban – hangsúlyozottan anélkül, hogy a kérdést bárki is eldöntöttnek nyilvánítaná – az etruszk nyelv észak-égekumi (esetleg és/vagy kisázsiai) eredete mellett lándzsát törők érvrendszere magyarázza meg legjobban az ismert tényeket. Sajnos a kötet olvasói, a szerkesztő(k) és/vagy a fordító jóvoltából ezekről a vitákról és eredményekről nem értesülhetnek.

Agostiniani klasszikus írása mindmáig kötelező olvasmányuk az etruszk nyelvvel foglalkozóknak (H. Rix egy szintén klasszikus összefoglalása mellett).⁴⁵ Különös értékei a részletes írástörténet (74–81. old.), Rix etruszk fonémarendszerének (mégpedig a $\theta \phi \chi$ grafémák hangértékének) alapos és meggyőző kritikája (85–86. old.),⁴⁶ annak kimutatása, hogy a „pertinentivusnak” hívott eset (diakrón szempontból) két morfémából áll (91–92. old.) és az a fontos felfedezés, hogy az etruszkban az élő és élettelen szembeállítható grammatikai kategóriák (91. old.). Mindezek miatt csak örülni lehet, hogy megjelent magyarul.

Csak-hogy Agostiniani dolgozata nem etruszk nyelv-tan, hanem az etruszk nyelvészeti nevezetesebb kérdéseinek tipológiai alapú megközelítése (71. old.), valójában egy másik alapvető dolgozatának a korábbi változata.⁴⁷ E megközelítés sajátossága (és Agostiniani által képviselt prediktív, sőt ha úgy tetszik, preskriptív válfaja, amelyet természetesen sok nyelvész nem helyesel) végig jól érzékelhető a dolgozatban. A fejezetek aránytalanul is oszlanak el: míg az írástörténet részletes, a fonológia már kevésbé, a morfoszintaxis pedig már alig. A fonológia fejezet például kerek egy tábeszdést (88. old.) szentel az óetruszk/újetruszk váltásban döntő magánhangzó-kiesés jelenségének, amelynek az újetruszk a sajátos, mássalhangzó-torlódásokkal tűzdelt hangzását köszönheti. Kérdés, való-

Schumacher: Sprachliche Gemeinsamkeiten zwischen Rätisch und Etruskisch. *Der Schlem*, 72 (1998) 90–114. old.

33 ■ Carlo de Simone: *I Tirreni a Lemnos. Evidenza linguistica e tradizioni storiche*. Olschki, Firenze, 1996.

34 ■ Lásd a kritikákat: Dieter Steinbauer: *Kratylos*, 44 (1999) 201–203. old.; Robert S. P. Beekes: *Mnemosyne*, 54 (2001) 359–364. old. és úo: *i. m.* col. 217–241 és 441–442. old.

35 ■ Ha ugyanis etruszk telepések lettek volna, akkor a számnévknek, ugyanúgy, mint az etruszkban, *maχ*-nak kellett volna hangoznia. Ha mindenáron fenn akarnánk tartani az etruszk telepes magyarázatot, akkor egy olyan etruszk dialektust kellene feltételezni, ahol nem *maχ*, hanem *mav* a számnév alakja, de erre semmi bizonyíték nincsen. S hogy a *maχ*-ból nem lehetett *mav* (csak fordítva), azt világosan mutatja a belőlük képzett etruszk *muvalχ* 'a *maχ* tízszerese' számnév (vö. *ci* 'három' \rightarrow *cialχ* 'harminc').

36 ■ Vö. Steinbauer: *i. m.* (14. j.) 146–148. old.

37 ■ *Uo.* (14. j.) 150–152. old.

38 ■ Ezt az összekapcsolást Heiner Eichner: *Malwa, eine hieroglyphenluvisch-siditische Wortgleichung. Münchener Studien zur Sprachwissenschaft*, 45 (1985) 5–21. old. javasolta. Vö. még a lyd *mlwēn** igealakot, melynek vélelmezhető jelentése kb. '(ki)ad, (ki)oszt' (vö. Roberto Gusmani: *Lydisches Wörterbuch. Ergänzungsband*. Winter, Heidelberg, 1980–1986. 76. old.).

39 ■ Lásd kül. Steinbauer: *i. m.* (23. j.) 296–298. old.

40 ■ A vita Eric P. Hamp: *Etruscan maχ '4'?* *Glotta*, 37 (1958) 311–312. old. felvetése óta zajlik.

41 ■ Vö. Steinbauer: *i. m.* (14. j.) 370. old.

42 ■ A teljes listához, elemzéssel Steinbauer: *i. m.* (14. j.) 366–

389. old. (ahol azonban több összevetést érdemes kritikával kezelni). E kérdésekben hangsúlyozottan nem a F. Adrados, F. C. Woudhuizen és mások által képviselt irányvonalról van szó, akik idioszinkratikus etruszkológiai és indogermanisztikai/anatolisztikai felfogásukat alapul véve az etruszk nyelvet anatóliainak nyilvánítják. Hozzájuk máig Erich Neu kritikája az irányadó: *Etruskisch – eine indogermanische Sprache Altanatoliens? Historische Sprachforschung*, 104 (1991) 9–28. old.; Woudhuizen nézeteihez pedig Carlo de Simone: [F. C. Woudhuizen: *Linguistica Tyrrhenica. A Compendium of Recent Results in Etruscan Linguistics*]. *Kratylos*, 42 (1997) 212–213. old.

43 ■ Ez Steinbauer: *i. m.* (14. j.) 389. old. következtetése is, s ez bekerült például már a standard indoeurópai bevezető tan-könyvbe is, lásd Benjamin W. Fortson IV.: *Indo-European Language and Culture. An Introduction*. Blackwell, Oxford, 2004. 246. old.

44 ■ Részletesen lásd Beekes: *i. m.* (20. j.) col. 217–232.

45 ■ Helmut Rix: *La scrittura e la lingua*. In: Mauro Cristofani (a cura di): *Etruschi. Una nuova immagine*. Giunti, Firenze, 1984. 199–227. old.

46 ■ Rix tézisének legfrissebb (ismételten tipológiai szemléletű) kritikáját lásd Claude Boisson: *Note typologique sur le système des occlusives en étrusque. Studi Etruschi* 65 (1989–1990) 175–187. old.

47 ■ Luciano Agostiniani: *La considerazione tipologica nello studio dell'etrusco. Incontri Linguistici*, 16 (1993) 23–44. old. (a többes szám és a vele összefüggő élő/élettelen kérdés itt lett részletesen kifejtve: 34–38. old.)

ban ennek a dolgozatnak kell-e szerepelnie egy hiánypótló kézikönyvben.

Különösen úgy, hogy a fordító vagy a szerkesztők itt sem jelölték a megjelenése óta eltelt tizenöt év eredményeit és megkerülhetetlen kiadványait, pedig van belőlük szép számmal, melyek közül csak négy kulcsfontosságú eseményt említ meg:

1991-ben megjelent az etruszk feliratok *editio minor*-ja, amelyben számos felirat olvasatát (és olykor eredetiségét is) felülvizsgálták,⁴⁸ s azóta a szövegkiadás szerint illik idézni az etruszk szövegeket. Sőt időközben a szövegkiadás javított és kiegészített változatának munkálatai is megindultak.⁴⁹

1999-ben megjelent az új etruszk leíró nyelvtan⁵⁰ az addig igencsak elhanyagolt etruszk hangtörténet, szóképzés és szintaxis részletes kimunkálásával. Viszont nem tartalmaz részletes etruszk írástörténetet, és helyenként pontatlan (kimaradt például Agostiniani felfedezése az élő/élettelen grammatikai szembenállásról és ennek következményeiről a többes szám képzésekor). Ezt kiegészítő és több ponton meghaladó munka K. Wylin disszertációja az etruszk igék alakтанáról.⁵¹

Egy már említett, suta és téves betoldáson kívül azonban a kötet említést sem tesz az etruszk filológia friss keletű szenzációjáról, a *Tabula Cortonensis*-ről: ez az 1992-ben megtalált és 2000-ben publikált, mintegy kétszáz szavas – s így a harmadik leghosszabb ismert – etruszk szöveg (i. e. III/II. sz.)⁵² egy szerződés vagy egyezség, amely egy bizonyos Pètru Scèvas és a cortonai Cušu fivérek között kötött.⁵³ Ennek a táblának köszönhetően ugyanis, bármily vitatott is részlete, jó néhány újdonságot tudtunk meg az etruszk nyelvről: a tábla szövegében előfordul egy sajátos, 𐌔 jel (átírásban *è*, egyes kutatóknál *ê*) amely egy pótlónyúlásból vagy diftongus monoftongizálódásából származó új fonémát jelöl;⁵⁴ kiderült több új szó jelentése (pl. *sparza* 'tábla';⁵⁵ *θυχ* 'ház'⁵⁶), a Trasimenes-tó etruszk neve (*Tarsminass*) vagy hogy az *-(i)sa* mutató névmás többes számát egy *-v-* elemmel képzik.⁵⁷

Mindebből azonban az is következik, hogy a kötet szerkesztői sem voltak könnyű helyzetben. A legjobb az lett volna, ha e kötet számára – akárcsak a vallás esetén – felkérnek valakit egy új rövid nyelvtanvázlat megírására. Alternatívaként lefordíthatottak volna egy kurrens nyelvtanvázlatot (amilyen például H. Rix írása⁵⁸). Így azonban a megoldás felemás, hiszen épp azokban a kérdésekben elavult a könyv, amelyekről nincs magyar nyelvű szakirodalom. Ha egy egyetemista (esetleg egy érdeklődő laikus) belelapoz a kötetbe, mert érdeklí, mit tudunk ma az etruszkok eredetéről vagy az etruszkok nyelvéről, sok fontos és hasznos dolgot talál, de azt nem tudja meg, hol tartunk ma, és melyek az alapvető kézikönyvek.

Éppen ezért igen nehéz a kötet tényleges értékét megítélni. A benne olvasható tanulmányok többsége 1992-ben még igen színvonalasan és alaposan (amint a LALIES-kötetknél ez megszokott) tükrözte a kutatás helyzetét. Ma már ez csak részben igaz. A kérdés természetesen az, van-e értelme a közben megszületett

eredményekre utalás nélkül lefordítani egy majd tizenöt éves munkát. A logikus „nem” választ majdnem semlegesíti azonban a magyar könyvkiadás szegényletes helyzete. Nemrégiben nagy felhajtás közepette jelent meg egy hajlott korára tudományos ítélőkészséget elvesztő olasz nyelvész munkája, melyben az etruszk és a magyar nyelv rokonságát bizonygatta, minimális etruszkológiai és uralisztikai ismeretek nélkül (feltehetőleg sikerrel rombolva tovább hazánk népességének amúgy is döbbenetesen hiányos történelmi és nyelvészeti ismereteit).⁵⁹ Ilyen viszonyok közepette hatalmas szükség van olyan munkákra, mint a jelen kötet, és kívánom, hogy mint ismeretterjesztő munka minél szélesebb kört érjen el (ezt viszont sikeresen gátolja a közönségriasztó cím és a könyvesbolti terjesztés elmaradása). Mindez azonban nem ment fel azon követelmény alól, hogy egy szaktudományos munkának, egyetemi vagy PhD-hallgatóknak szánt jegyzetnek a tudomány mai állását kell tükröznie, amit e kötet sajnos csak részben teljesít. □

48 ■ Helmut Rix: *Etruskische Texte I–II*. Narr, Tübingen, 1991.

49 ■ Egyelőre a világhálón érhető el az, ami elkészült belőle: Rex Wallace – Michael Sharnogochian – James Patterson (eds.): *Etruscan Texts Project*. <http://etp.classics.umass.edu>

50 ■ Steinbauer: *i. m.* (14. j.).

51 ■ Koen Wylín: *Il verbo etrusco. Ricerca morfosintattica delle forme usate in funzione verbale*. Bretschneider, Roma, 2000. Alapos kritikájához lásd Giulio M. Facchetti: *Studi Etruschi*, 65–68 (2002) 584–589. old.

52 ■ Luciano Agostiniani – Francesco Nicosia: *Tabula Cortonensis*. Bretschneider, Róma, 2000. Az olvasatot több ponton javította Adriano Maggiani: *Dagli archivi dei Cusi. Considerazioni sulla tavola bronzea di Cortona. Rivista di Archeologia*, 25 (2001) 94–114. old.; *Riflessioni sulla Tavola di Cortona*. In: *La Tabula Cortonensis e il suo contesto storico-archeologico. Atti dell'Incontro di studio, 22 giugno 2001*. Consiglio nazionale delle ricerche, Roma, 2002. 65–95. old.

53 ■ A szöveg tartalmát illetően csak Carlo de Simone (La Tabula Cortonensis: tra linguistica e storia. *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*. Ser. IV. 3 [1998] 1–122. old.) véleménye tér el, ő azonban értelmezésével magára maradt.

54 ■ Helmut Rix: *Etruscan*. In: Roger D. Woodard (ed.): *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004. 950. old.

55 ■ A megfejtés fázisaihoz, részletes irodalommal lásd Giulio M. Facchetti: *Some New Remarks on the Tabula Cortonensis. Lingua Posnaniensis*, 47 (2005) 59–63. old. és Ignasi-Xavier Adiego: *The Etruscan Tabula Cortonensis: a tale of two tablets? Die Sprache*, 45 (2005) 3–25. old.

56 ■ Vö. Maggiani: *i. m.* (52. j., 2002).

57 ■ Lásd Heiner Eichner: *Etruskisch -svla auf der Bronze von Cortona*. In: Fabrice Cavoto (ed.): *The Linguist's Linguist. A Collection of Papers in Honour of Alexis Manaster Ramer*. München, Lincom, 2002, 141–152. old. és Ignacio-Javier Adiego: *Observaciones sobre el plural en etrusco*. s. a. <http://www.ub.es/ipoa/Observaciones%20sobre%20el%20plural%20en%20etrusco%20.pdf>

58 ■ Rix: *i. m.* (54. j.) 943–966. old. Még ha megírása meg is előzte Steinbauer: *i. m.* (14. j.) és Wylín: *i. m.* megjelenését, vö. 966. old.

59 ■ Erről: Szilágyi János György: *Tudomány és/vagy „tudomány”*. *Élet és Irodalom*, 2005. szeptember 16. 37. old.; Csepregi Márta: *Nem mind tudomány, ami finnugor – azaz egy nyelvészprofesszor is tévedhet*. *Finnugor Világ*, 10 (2005), 3. szám, 337–38. old.; Dusnoki Gergely írása in: *Folia Uralica Debrecensia*, 12 (2005), 174–176. old. Sovány vigasz, hogy az etruszk kezd lassan a sumerhez és az egyiptomihoz hasonló helyet kivívni a zavaros tévképzetek körében, vö. Giulio M. Facchetti: *The Interpretation of Etruscan Texts and its Limits. The Journal of Indo-European Studies*, 33 (2005), 360–388. old.